

ЦРНОГОРСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЈЕТНОСТИ
ГЛАСНИК ОДЈЕЉЕЊА УМЈЕТНОСТИ, 29, 2011.

ЧЕРНОГОРСКАЈА АКАДЕМИЈА НАУК И ИСКУССВ
ГЛАСНИК ОДДЕЛЕНИЯ ИСКУССТВ, 29, 2011.

THE MONTENEGRIN ACADEMY OF SCIENCES AND ARTS
GLASNIK OF THE SECTION OF ARTS, 29, 2011.

UDK 811.163.4*34(497.16)*16/19*

Јелица СТОЈАНОВИЋ

КОНТИНУАНТИ ВОКАЛА ЈАТ У ПАШТРОВСКИМ ИСПРАВАМА (16–19. ВИЈЕКА)

Апстракт: У раду смо се бавили континуантима старог вокала јат у Паштровским исправама. На основу ексцерпираног материјала може се закључити да у Паштровским исправама доминантно имамо (и)јекавску замјену јата, што је и очекивано с обзиром на то да је ријеч о споменицима насталим на ијекавском подручју српског језика. У оквиру ијекавске замјене – јавља се углавном *je* (наспрам кратког вокала), односно *ije* наспрам дугог јата. Међутим, како није постојао сасвим прецизан и диференциран начин обиљежавања, некад се на исти начин обиљежава и континуант дугог и континуант кратког *jama*. Осим тога, сретају се и континуанти *e* и *u* наспрам старог *jama*, најчешће у очекиваним и типичним позицијама, али и не само у њима.

Кључне ријечи: Паштровске исправе, паштровски говор, јат, континуанти, ијекавски, екавски, икавски

Паштровске исправе пружају изузетно занимљив материјал за језичка истраживања, представљају значајну карику за употпуњавање историјске и територијалне слике српског језика, те развоја и распрострањања одређених језичких изоглоса.¹ Предмет овог нашег

* Ванредни професор Универзитета Црне Горе

¹ Подручје Паштровића је приморска област која се простире између Будве и Спича. На овом подручју је у прошлости настао велики број докумената која данас представљају драгоцјену рукописну грађу за бројна лингвистичка проучавања. Ови текстови свједоче о бурној прошлости паштровских племена. У њима се најчешће говори о разним међусобним споровима, организацији судства, упадима Турака и сл. Највише докумената је писано и чувано у познатим паштровским манастирима (Праскавица, Режевићи, Градиште и Дуљево), али је доста тога сачувано и у породичним збиркама. *Паштровске исправе*, књига 2, Будва 1990.

рада биће континуанти старог вокала *jam* у *Паитровским исправама*. Гласовна вриједност вокала **ѣ** се током историје мијењала. Посебну тешкоћу представља утврђивање некадашње вриједности овог вокала. Данас је најраширенија Белићева теза да је *jam* био дифтонг непотпуног образовања који је имао двије варијанте (*eä*, *iè*) са отворенијим првим и затворенијим другим дијелом.² Узима се да је на просторима српског језика промјена у изговору *jama* извршена у времену 10–11. вијека. Овај вокал је по изговору постао затворенији (изговарао се као затворено *e*) а основна гласовна вриједност му је била неправи дифтонг *je*.³

Као засебна фонема, *jam* је био у употреби до 13/14. вијека, када почиње процес његове замјене другим вокалским вриједностима. Писани споменици показују да су замјене са *e* и са *u* старије од ијекавског рефлекса.⁴ Повеље и писма на народном језику одликује

² „За наш језик се може претпоставити као основна вриједност звука *jama* *iè* које се развило у нашем језику на различитим крајевима територије нашег језика, различито, али код којег су уствари остале двије нијансе: у једним говорима *é*, а у другим се *ie* чува до прве половине XIV в. када се развија потпун дифтонг *ue*; међутим, још пре тога времена, вероватно у XII в. и једним говорима прелази у *ē* (отвореније *e*), а у другим, добијајући још затворенији карактер, то *é* прелази у *u* (*i*)... Све ове три нијансе налазе се у оба наша основна дијалекта: штокавском и чакавском; то је и сасвим природно, јер су се све три нијансе могле развити из заједничког *é*. Али, по себи се разумије, то још не искључује могућност и утицаја једног од дијалеката ових група на друге”, Александар Белић, *Историја српског језика*, Књига 4, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд 1999, 81.

³ А. Белић, *Историја...*, 81.

⁴ „На крајњем истоку и на крајњем западу извршио се исти процес – затворено *é* м. **ѣ** дало је *e*; у средини наше територије извршила се другачија замена овог вокала. У ист. чак. који је некада заузимао и западни део Босне и Далмације и у западном шток. који се делимиче налази у његову суседству, а делимиче на његовим местима, имамо *i*; сасвим је оправдана мисао тражити порекло томе *i* и у утицају једног од тих двају дијалеката на други. Врло је вероватно да се та црта јавила прво у архаичним говорима средње Босне па се одатле пренела и на чакавске дијалекте у зап. Далмацији и Хрватској до Купе; јекавизам ластовског дијалекта, који показује у другим правцима на себи утицаје штокавског дијалекта, добио је несумњиво ту црту од њега. Напослетку *é* и *e* у источним дијалектима представља (*è*) архаизам или (*e*) новије, отвореније *e* које се изједначило са обичним *e* (=староме *e*)....

Према томе, имајући у виду цео материјал из ових крајева, може се рећи: 1) да се икавски изговор јављао раније и постајао традиционалан у неким споменицима на основу чега се и уопштава; 2) да се двојство између источне и западне

замјена *јата* са (*и*)је почев од 15. вијека.⁵ Паштровке исправе су настале на (и)јекавском говорном простору, а и писари су били са овог подручја (дакле ијекавског)⁶, у времену када је *јат* већ увелико прешао у своје рефлексе (Исправе су углавном од 17–19. вијека, а само мали број је са краја 16. вијека.)⁷. Ексерцирали смо грађу која

Босне (Херцеговине) у изговору *јата* јавља од XIV в. и одржава до данас...”, А. Белић, *Историја...*, 83.

„Почев од последњих деценија XIII века, вокал *ѐ* изједначавао се са *е* или са *и* на великом делу подручја српскохрватског језика. Тако су настали екавски и икавски говори (*млеко*, *млико*). У делу чакавског наречја, у простору између екавске и икавске зоне, јавио се комбиновани рефлекс...

У северном штокавском појасу глас *ѐ* = *јат* дуго је чувао своју фонолошку посебност”, Павле Ивић, *Из историје српскохрватског језика*, Просвета, Ниш, 1991, 16–17.

⁵ А. Белић, *исто*, 83–84.

„На штокавском тлу у пространом појасу између екавских и икавских говора развио се ијекавски рефлекс (*млијеко/млиеко/млцеко*, *вјера*), који у себи садржи и *и* и *е* као саставне делове. Није искључено да у говорима који ће постати ијекавски монофтонгизација није била остварена у потпуности, тако да се изговарао неки дифтонгоид... Сигурно је, међутим, да то није било *ие* или *је*. Правог ијекавског изговора није било пре четрнаестог века: латиницом писани документи бележе *іе* од прве половине тог столећа, а у ћириличким јавља се *ИЕ* тек пред његов крај...” Павле Ивић, *Из историје...*, 17.

Код Милана Решетара налазимо: „Свакако је дакле најкасније већ у XIII. вијеку у Дубровнику од праслов. *ѣ* постало *іе*, гдје је још одлучно преовлађивало *е*, па се зато могло и писати словом *ѣ*, а то је остало у канцелариској традицији и када је већ давно у говору од *іе* постао двоглас *је*. Када се тај двоглас развио, то се не може тачно одредити, али свакако најкасније већ у првој половини XIV. вијека, јер у латинским документима налазимо већ г. 1344 прве примјере (*Stiepe* /име властеле/, *Bielce* /име владике/, *Radien*, *Mieten*, *Lies* итд.) гдје се у нашим именима за *ѣ* пише *іе* (Ово, према нашем мишљењу, може бити узроковано и тиме што је писар странац изговор *іе* могао чути најближе као *ие* и тако биљекити, Ј.С.), док се у ћириличким споменицима први јекавски примјери налазе тек код Руска (1392–1430)”, Милан Решетар, *Најстарија дубровачка проза*, Београд 1952, 18.

⁶ „Многе су исправе писане од паштровских канцелара... већина канзалијера су световна лица, добро школована, са лепим рукописом. Писменост се није ограничавала само на црквени сталеж”, Др Александар Соловјев, *Паштровске исправе XVI-XVII века*, Споменик LXXXIV, Српска краљевска академија, Београд 1936, 4–5. Међутим, осим световних лица, најчешће канцелара, немали број исправа писала су и црквена лица.

⁷ Писари су веома различити, углавном је на крају исправе присутна забиљешка ко је писао исправу (многи се потписују крстом – с обзиром на то да не знају писати). У овим двјема збиркама потписана су 63 писара: неки су писали само по једну исправу, неки више. Разноликост писара је за језичка истраживања и језичке одлике предност јер је вјероватно да се неће држати истих

је објављена у *Паитровским исправама*, књига II⁸ и *Паитровским исправама*, књига III⁹.

Како није постојала увијек јасна и посебна графема за неке гласовне вриједности, које су одлика говора (а и књижевног језика), тиме ни за обиљежавање гласовних вриједности које су се рефлектовале као последица континуаната *јата* на (и)јекавском подручју (прије свега графичког знака за *ј*, *љ*, *њ*, често ни *ћ* и *џ*, а, наравно, ни за обиљежавање гласова *с'* и *з'*), то начин биљежења није уједначен, није увијек директни показатељ и не одражава сасвим недвосмислено гласовне вриједности. Због тога ћемо, након екскерпирања, корпус класификовати с обзиром на појединачне (посебне) случајеве и покушати да одредимо процесе и појаве у вези са вокалом *јат*, као и гласовне вриједности континуаната овог вокала и промјене које је вокал *јат* условљавао.¹⁰

1.1. Континуанти дугог *јата* у *Паитровским исправама*.

Писари су за биљежење двосложног изговора (*ије* или слично) имали двије могућности: *ие* (биљежење које не говори недвосмислено о двосложном изговору) и *иѣ* (начин биљежења који репрезентује двосложан изговор *јата*). Али, како се у *Паитровским исправама* и иначе веома ријетко користи лигатура *ѣ* (у свега неколико исправа), то је овај начин биљежења веома ограничен и факултативан. У

језичких образаца (преносити исте, можда и научене и усвојене црте књижевног језика). Већа је вјероватноћа да ће бити више различитих језичких црта које су карактеристика живих језичких процеса тог периода (или колебања и конкуренције међу језичким цртама).

⁸ *Паитровске исправе*, књига 2 (приредили: Јован Р. Бојовић, Мирослав Лукећић, Божидар Шекуларац), Будва 199. Како су у трећој књизи објављене исправе које је још 1936. године објавио Александар Соловјев⁸, у оној форми како су објављене и код Соловјева, а ми нијесмо дошли до оригинала ових повеља, то корпус везано за вокал *јат* (осим у случајевима који су јасни) нећемо узети у обзир јер нијесмо сигурни да је начин преношења континуаната за вокал *јат* адекватан оригиналу. Дакле, код Соловјева (а и у трећој књизи истих повеља) углавном налазимо *ие* – и на мјесту некадашњег дугог *јата* (нпр., *бриегъ*); на мјесту кратког *јата* (нпр., *виеру*), а и иза палаталних сугласника (нпр., *ниеговие*) што углавном не одговара стању у осталим *Исправама* (или у највећем дијелу њих).

⁹ *Паитровске исправе*, књига III, Петровац на Мору 1999.

¹⁰ Како је садржај исправа сличан (поготово у једном дијелу), с обзиром на то да се односе на судска и правна акта, неке се ријечи често понављају. Веома је честа употреба лексема: *ријеч*, *вијек*, *дио*, *дијелити*, *раздијелити*, *мјесец*, *цијена*, *уцијенити*, *бријег*, *мијенити*, ... дакле оно што је везано за садржину текста.

Паштровским исправама за рефлекс дугог *јата*, када је у питању ијекавска замјена, углавном налазимо *ие* (Често се на тај начин биљеже и континуанти кратког *јата* – како ћемо видјети даље у раду. Међутим, у биљежењу континуаната кратког *јата* присутна је велика колебљивост и неуједначеност, док за континуанте дугог *јата*, са незнатним одступањима, имамо уједначен начин – *ие*). На основу самог обиљежавања не може се прецизно одредити како су писари изговарали рефлекс дугог *јата*, али се може претпоставити, ако узмемо у обзир вриједност овог рефлекса у данашњем паштровском говору за који је карактеристичан двосложен изговор¹¹, да је *ие* (< дугог *јата*) у *Исправама* имало двосложен изговор. Само код двије ријечи је у *Исправама* писано *ик* умјесто дугог *јата*, што би, према претпостављеној изговорној вриједности, био најпрецизнији начин писања двосложног изговора.

а) Најчешће се ијекавска замјена дугог *јата* обиљежава са *иџ*. Ексерцирали смо око 100 примјера. Наводимо само дио корпуса:

риечи (2/1606,15¹²), *диелили* (2/16060,15), *бриез* (2/16060,15), *џниет* (2/1716,29), *по заповиеди* (2/1726,30), *унаприедъ, заповиеди* (2/1745,39), *Риекџ, диелили, заповиеди, ниесам, ниесмо* (2/1780,57), *исповиџеда, исповџеуџемъ* (2/1794,66), *подниесмо, џциџенисџмо* (2/1798,71), *замиџенитъ* (2/1800,81), *да се разумџе, два диџела, иза Биџеле, пониџели, замиџенити, уџциџенисџмо, виџекъ, иза Биџела* (2/1829,142), *диџела, пиџсекъ* (2/1834,163), *заповиџеди, диџела* (2/1838, 172), *лиџеџа, свиџета* (2/1845,191), *уџциџенихъ, џциџенџномъ, двџе* (3/1677, 93 *на Риџеку Режевићи*, (3/1843,195), *уџциџенисџмо, кђехъ џциџепитъ и отџциџепитъ, виџекъ, замиџенитъ* (3/1822,201)...

б) Рефлекс дугог *јата* обиљежаван је и са десетеричким *и* испред *е* у неколико примјера (што је само графичка варијанта *и*):

Ріџекџ (2/1745,41), *риџечъ по риџечъ* (2/1852,196), *џіџену* (2/1866,202), *приспџиватъ* (3/1770), *промџіџенили* (3/1770,137), *віџек* (3/1847), *џіџџномъ* *віџекъ* (3/1847,198).

¹¹ Миодраг Јовановић, *Говор Паштровића*, Подгорица 2005, 106.

¹² Примјери ће бити биљежени на следећи начин: број књиге (у овом случају 2 или 3), година када је исправа написана, број стране.

в) Као континуант дугог *јата* јавља се *иџ* у само два примјера: *неговикџ(x)* (3/1756,117) и *лиџно* (3/1778,143).

г) У два примјера наспрам дугог *јата* написана је лигатура *џ* (Лигатура *џ* је, како смо већ напоменули, коришћена у малом броју исправа): *вџкъ* (2/1800,90, 93), *срџду* (2/1807,104).

д) У неколика примјера задржана је графема *јат* (6 примјера). Сви су из 19. вијека, када и почиње фреквентнија употреба графеме *џ*:

вџкъ (2/1807,104), *џџне*, *вџкъ* (2/1833,145), *рџчь по рџчь* (2/1852,196), *корџнахъ* (3/1836,184).

ђ) У седам примјена наспрам дугог *јата* писано је *е* – четири су иза усненог сугласника, два у лексеми *џиједити*, један за ријеч *време*: *време*, *џедити*, *џедисмо* (2/1833,145), *заменили* (3/1675, препис из 1853, 92), *векъ*, *по заповеди* (3/1766). Једном је писано *е* наспрам старог дугог *јата*, а испред њега полугласник: *бръегъ* (3/1802, 169), чиме је означен ијекавски рефлекс.

е) У једном примјеру написано је *иџ=ије* (*ниџсу*), гдје *јат* има гласовну вриједност *је* (*јат* се у периоду 19. вијека, а у појединачним случајевима и раније, често користи за означавање гласовне вриједности *је* и 'е', што је у складу са његовим изговором у ијекавском): *ниџсу* (2/1838, 172).

Као што се из прегледаног материјала види, наспрам континуанта старог дугог вокала *јат* (са малим бројем изузетака) имамо *ие* (близу 100 примјера) што би, према томе, означавало двосложни изговор. Велика доследност у биљежењу континуанта дугог вокала *јат* може се тумачити његовим двосложним изговором у времену када су настале *Паитровске исправе*, управо слично као и у савременом паитровском говору.¹³ У примјерима у којима је писано *јат* (6 примјера), *јат* би, према томе, означавало исти изговор као и у примјерима са *ие*. Још увјерљивије о таквом изговору говори и озна-

¹³ „Изговор је само двосложен при чему се оба вокала и консонант *ј* изговарају са засебним еспираторним ударом – обиљежавамо га графичком секвенцом *и'е*. Положај гласа *ј* у овој секвенци говори о његовом нешто пасивнијем изговору, али ипак довољно јаком да се јасно чује шум карактеристичан за изговор консонанта – никад се не прелази у артикулационо поље вокала *и*, на примјер; а није ни прелазан глас између *и* и *ј*. Ништа се, да буде јасније, изговор гласа *ј* у 'јатовској секвенци' *и'е* не разликује од оних нејатовског поријекла – глас *ј* је, у оба случаја, нешто пасивније артикулације”, М. Јовановић, *Говор...*, 106.

чавање са *ик* и *иѣ*. Само су два примјера у којима наспрам дугог *јата* имамо (графијски) једносложан изготор: *вѣкъ, срѣду*.

ф) Код одричног помоћног глагола *нијесам/нисам* у Паштровским исправама, а и у паштровском говору¹⁴, јављају се само облици са двосложном замјеном *јата*:

ниесмо (2/1606,15), *ниесам*, *ниесмо* (2/1780,57); *ниесамъ* (2/1801,94), *ниесу* (1664), *ниесмо* (1649, 1785), *ниесамъ* (1734, 1739, 1786), *ниесу* (3/1776,139)...

1.2. Посебно мјесто у дистрибуцији дугог *јат/и* представља категорија морфолошког уједначавања старе тврде (са тематским вокалом *јат*) и меке (са тематским вокалом *и*) замјеничко-придјевске деklinације. За књижевни језик карактеристично је уједначавање у корист меке промјене, те се облици са *-и-* сматрају за нормативне.¹⁵ Међутим, у многим говорима имамо обрнуту ситуацију. У говору Паштровића су, како примјећује М. Јовановић, код ових облика превладали наставци старих тврди основа (са преко 300 примјера), док се облици са наставцима меких основа могу чути само по изузетку.¹⁶ У Паштровским исправама је, са незнатним изузецима (свега неколико примјера), уопштена тврда варијанта, дакле облици са *-ије-* (или слично), што значи да је тврда варијанта промјене у Исправама доминантнија него у говору Паштровића. У паштровском говору у инструменталу једине код придјевских замјеница сретају се само облици старих тврди основа, док се код придјева (у Иј., ДИЛмн.) и код замјеница у ДИЛмн. сретају (иако ријетко) облици са *-и-*. У говору је у Гмн. код придјева једино у употреби облик на *-ија(x)*¹⁷, док у Гмн. код замјеница има, иако појединачних, примјера и са *-ије(x)*.¹⁸

Што се Исправа тиче, забиљежили смо преко 70 примјера придјевско-замјеничке деklinације у Гмн., од тога су у 23 примјера

¹⁴ М. Јовановић, *исто*, стр. 85.

¹⁵ Јован Вуковић, *Историја српскохрватског језика, I дио. Увод и фонетика*, Београд 1974, 73.

¹⁶ М. Јовановић, *Говор...*, 340–341, 362–364, 377.

¹⁷ „Под утицајем именичког наставка претворен је завршетак *-и(j)e(x)* у ген. (лок.) мн. придевско-заменичке промене у *-и(j)āx* одн. *-и(j)āx*”, Павле Ивић, *Дијалектологија српскохрватског језика. Увод у штокавско наречје*, Матица српска, Нови Сад, 1985, 163.

¹⁸ М. Јовановић, *Говор...*, 340, 364.

придјевске замјенице, у два примјера редни број *други*, а остало су придјиви. Скоро доследно су то облици на *-ије(x)*, ријетко без *x* на крају. Наводимо дио ексцерпираног материјала:

писаниехъ (2/1726,30), *свиехъ* (2/1766,43), *моиехъ* (2/1784,58), *тѣрскихъ* (2/1794,66), *законитиехъ* (2/1800,93), *речениехъ*, *малиехъ* (2/1802,95), *овиехъ* (2/1807,106), *последние* (2/1807,104), *истиехъ*, *речениехъ*, *речениекъ* (2/1825,117), *моиехъ*, *истиехъ*, *ћесаровиехъ* (2/1824,130), *нѣговиѣ синовецехъ* (2/1825,123), *прошаствиѣхъ временахъ* (2/1863,169), *одъ другиѣхъ ортакахъ* (2/1841,1281), *с ониѣхъ* (3/1778, 142), *више писатиѣхъ* (3/1778,143), *по рѣчи свеи осталиѣ* (3/1773,144), *до Покладахъ Петровиѣхъ* (3/1782,145), *ћеверичиѣхъ* (3/1815,173), *ћесаровиѣхъ* (3/1818,176).

Само су три примјера са *-ија(x)* (у истим *Исправама* јављају се паралелно и примјери са *-ијехъ*) чиме се *Паитровске исправе* не слажу са паштровским говором. Ово може бити, донекле, утицај писаног језика, а можда су се форме на *-ија(x)* уопштиле касније:

речениѣхъ (2/1766,43), *с овиѣхъ* (3/1802,169), *истиѣхъ* *кметовахъ* (2/1775,54).

б) У Иј. наставак је *-ијемъ* (са фонетском варијантом *-ијенъ*), а у ДИЛмн. наставак је *-ијема*. Наводимо само неке од многобројних примјера:

предъ свиѣмъ нукомъ (2/1716,29), *предъ нама и судомъ нашиѣмъ* (2/1745,41), *с нашиѣмъ банкомъ разумлѣсмо* (2/1780,57), *да наплатимо Маиниѣа чистиѣмъ шкритомъ* (2/1798,71), *предъ овиѣмъ судомъ* (2/1799,76), *с овиѣмъ приватниѣмъ писмомъ* (2/1820,113), *предъ коѣмъ би ижлѣгло...*, *предъ свакиѣнъ судомъ* (2/1823,119), *с овиѣмъ приватниѣмъ писмомъ, неговиѣма, ниже подписатиѣма, с осталиѣма своѣма добриѣма* (2/1826,134), *с неговиѣнъ керѣстомъ* (2/1829,142), *договорѣно своѣмъ синомъ* (2/1837,170), *с моѣзиѣнъ синомъ* (2/1841,180), *с овиѣмъ приватниѣмъ писмомъ, Миѣтъ Маиниѣѣ неговиѣнъ синомъ, неговиѣмъ синовѣма, неговиѣма синовѣма, послѣдниѣма, с овиѣнъ исверсивѣ ѣданъ другиѣма* (2/1842,187), *неговиѣнъ* (2/1843,189), *с нашиѣмъ банкомъ, судонъ нашиѣнъ* (2/1846,192), *на острову масовниѣмъ патомъ* (3/1677,94), *с ѣдниѣмъ куѣшитѣмъ* (3/1762,120), *с моѣмъ братомъ* (3/1794,165), *предъ судомъ нашиѣмъ* (3/1843,195), *свакоѣмъ* (3/1847,198), *предъ свакиѣмъ судомъ предъ коѣмъ* (3/1822,201).

в) У ДИЛМн. наставак је *–ијема*, али од тога има неколико изузетака. Наводимо неке од многобројних (близу 200) примјера на *–ијема*:

даровахъ неговиема синовима (2/1726,30), предъ седоцима више писаниема (2/1726,30), и баштину делиберахъ нему и неговиема послећниема, добрима моиема (2/1767,44), нѣговиема послѣдниема, коега намирише другиема добрима, на пет... баштине... коема (2/1824,130), моиема (2/1838, 171), с овием приватнием писмом, Миатъ Маинићъ неговиен синомъ, неговием синовима, неговиема синовима, последниема, с овием (2/1842, 187), с осталиема моиема добрима (2/1866,202); биесмо, човеку (3/1782,147), нашиема (3/1846,196), нѣговиема пошледниема, остаралиема моиема добрима садашнiема и пошледниема (3/1847,198).

Јављају се свега два примјера без *–а* на крају, за разлику од паштровског говора гдје је доследно *–ијема*¹⁹:

неговием синовима (2/1842,187), ко сагна осталиема добрима своиемъ (3/1735,113).

б) Примјера са *-и-* у Паштровским исправама (уопштавање меке варијанте) у наставцима замјеничко-придјевских облика је мало, нарочито ако се узме у обзир фреквентност употребе тврде варијанте: *овихъ (3/1640,81), уписанима (3/1629,1629), своима (3/1703,97)*. У два случаја имамо напоредо употребљене и облике меке и облике тврде варијанте: *моиема осталиема добрима садашнiма и последниема (2/1833,144), неговима послѣдниема (2/1833,145).*

в) У неколика примјера је задржано *јат*, а у једној повељи је писано *е*. *Јат* је могло такође означавати изговор *ије*. Необичнији су примјери са *-е-* (ако се зна да су се у главнини екавских говора уопштили такође облици са *-и-*). Ово може бити утицај екавског континуанта за *јат*, односно да је *е* написано умјесто *јат* (Могуће да је овдје у питању утицај црквених облика. Томе иде у прилог и то што су ове двије исправе писала црквене лица: прву поп Ђуро Блелак, другу калуђер Максим из Режевића). Напоредо са овим облицима употребљени су у истим исправама и (и)јекавски облици (ово су исправе у којима иначе немамо ниједном употребљену

¹⁹ М. Јовановић, *исто*.

графему *јат*): *з добрима своиема садашнѣма послднѣма* (3/1771, 98), *са свѣма добри своѣма, ниже писаниехъ* (3/1738, 107). У облику *своѣма* дошло је до фонетског упрошћавања групе *-јије-*.

1.3. Обиљежавање рефлекса кратког *јата*.

Посебан проблем представља одређивање рефлекса кратког *јата*. Познато је да је кратко *јат* на (и)јекавском подручју прешло у *је*, засигурно почев од истог периода као и рефлекси дугог *јата* (дакле, почев од самог краја 14. вијека). Међутим, вршило се (иако недоследно) јотовање сугласника и сугласничких група испред *је* од кратког *јата*.²⁰ Процес измјене непалаталних сугласника у вези са *ј* од *јата* није се вршио у свим групама консонаната истовремено.²¹ Овај је процес (опет неједнако) захватио (и)јекавске говоре.²² О времену вршења јекавског јотовања не може се са сигурношћу говорити, с једне стране због недовољности споменичке грађе и непотпуне истражености, а, с друге стране, због графијски јасно недиференцираног биљежења палаталних и непалаталних сугласника, тј. непостојења графема за *љ*, *њ*, *ћ* и *ђ*. Тако су се у ћирилици често биљежиле на исти начни гласовне вриједности за *н* и *њ*, *л* и *љ*; *т* (*к*) и *ћ*; *д* (*з*) и *ђ*. Углавном се за почетак јекавског јотовања узима период краја 16. и почетка 17. вијека. Претпоставља се да је овај процес започео раније везано за *л*, *н* + *је*²³ (Ово је

²⁰ Јован Вуковић, објашњавајући фонетске разлике међу формама *из'ести* и *изјаловити*, претпоставља да је процес јотовања могао отпочети још прије преласка *јата* у *је*. Први, затворенији дио вриједности *јата* могао је палатализовати дентал з још док је *јат* био дифтоншке природе, Јован Вуковић, *Говор Пиве и Дробњака*, ЈФ XVII, 1938–39, 45.

²¹ „Због тога, а и због разлика у времену исељавања становништва, резултати најновијег јотовања нису једнаки у свим ијекавским говорима”, Радосав Ђуровић, *Рефлекси јата у околини Прибоја*, СДЗб, књ. XXVI, Београд 1980, 301.

²² „Посматрано историјски, о овој гласовној измени у науци се до данас готово не зна ништа, јер са ијекавске територије нашег језика, и то са оне на којој се срећемо са овом консонантском појавом, имамо врло мало старијих споменика језички проучених.” Александар Младеновић, *Историја српског језика. Одабрани радови*, Чигоја штампа, Београд 2008, 160.

²³ „Јотовање гласова *л* и *н* у групама *лје*, *ње* < *лћ* забележио је М. Решетар из наших старих латиничких споменика и на примере те врсте скренули бисмо овде посебну пажњу. Графијска аутентичност ових примера несумњива је јер се, као што је познато, у нашој старој латиници *љ* и *њ* различито означавају од *л* и *н*, што углавном није случај у нашој старој ћирилици. Поуздане примере овог типа М. Решетар наводи из следећих споменика: 1) *Раџин лекционар* (Дубро-

јотовање доследно извршено и на цијелом /и/јекавском подручју; нешто касније је јотовање захватило сугласнике *m*, *ð* – оно је и територијално нешто ограниченије, а и лексички).²⁴ Углавном се узима да се ново (тзв. штокавско) и „најновије”, јекавско јотовање, вршило отприлике у исто вријеме, мада има и мишљења да је јекавско јотовање чак старије (што нама не изгледа сасвим вјероватно, а о овоме ће бити ријечи касније).

Тешкоћу везано за одређивање изговора рефлекса од кратког *јата* (прије свега везано за изговор, поготово неких сугласника испред *је* од *јата*) причињава и недоследност у писању, односно немање јединствених и уједначених решења у билежењу ових рефлекса. Нарочиту тешкоћу представља то што се веома ријетко (само у појединачним исправама) користи лигатура *је* која би могла бити (у знатној мјери) показатељ изговора, с обзиром на то да је она, од најстаријих споменика српског језика служила (између осталог)

вник, 1508): *њекако, њеци*; 2) *Ватикански хрватски молитвеник* (крај XIV или почетак XV века): *разбољеше се*; 3) *Дубровачки псалтир* (прва половина XVI века): *кољено...*

Као што видимо, примери *ље* и *ње* регистровани су доста раније у нашим споменицима неголи случајеви са *ће*, *ђе* < *тѣ* и *ðѣ*. Ова старина је нарочито изразита кад се има у виду *Ватикански хрватски молитвеник...* Иако малобројни, поменути случајеви са *ље* и *ње* несумњиво указују на вршење или на почетке вршења јекавског јотовања, у првом реду група *лѣ* и *нѣ*, и пре XVI века. То значи да од времена преласка *ѣ* > *је* иза *л* и *н* па до јотовања тих сугласника са консонантом *ј* из рефлекса *је*, није било, релативно узев, велике временске дистанце, јер, као што наша досадашња знања из историје српскохрватског језика показују, *ѣ* се разбило на своје рефлексе у већини наших дијалеката у периоду од XIII до закључно са XV веком. Вршење јекавског јотовања у групама *лѣ* и *нѣ* и пре XVI века поткрепљује се, у принципу, и чињеницом да се ново јотовање у групама *љј*, *њј* < *љ*, *њ* јавља у споменицима XV столећа...”, А. Младеновић, *Историја...*, 162–163.

²⁴ „Радећи на испитивању графици наших старих ћириличких рукописа у Државном архиву у Котору (ДАК), наишао сам и на документа с краја XVI, односно с почетка XVII или из првих деценија овог века, у којима се поменута сугласничка појава региструје. Веродостојност примера у којима се огледа ово јотовање потврђује у првом реду графиција *ћ* у њима, која, како ћемо ниже видети, долази место старијег *тј*, *дј* (< *тје*, *дје* < *тѣ*, *ðѣ*), има гласовну вриједност *ћ* или *ђ*... *о ћеци, не би кћели* (1602), *поћеле* (1613)... Најстарији пример ове врсте за сада јесте: *ђе гоће ти драго* у тестаменту неког Пере (презиме се не помиње у документу) од 18. X 1595... Иако се у рукопису не помиње место где је овај документ настао, може се са сигурношћу узети да потиче са територије Боке Которске, јер се после талијанског превода овог тестаментa, датог уз овај документ, помиње име попа Стефана из Кртола...”, А. Младеновић, *Историја...*, 161.

и да значи палаталност претходног сугласника. Због тога се, готово у свим исправама, на исти начин биљежи и *л* и *љ*, и *н* и *њ*. Донекле је повољнија ситуација што се тиче сугласника *ћ* и *ђ* < *тје*, *дје* < *тѣ*, *дѣ* јер се у овим исправама често користи граfiјски знак *ћ* да значи како *ћ* тако и *ђ* (што га, у случају јекавског јотовања, диференцира у односу на нејотоване облике, односно задржано *т* и *д*). Осим тога, рефлекси кратког *јата* биљеже се на различите начине: некад са *ие* (као и од дугог *јата*), ријетко са *је*, *е*, некад је графема *јат* задржана...

Представићемо сакупљену грађу класификовану према различитим фонетским позицијама у којима се јављао континуант кратког *је*.

1.3.1. Сугласници *л*, *н* + *је* < *ѣ*.²⁵ Исправе су, у извјесној мјери, као правни акт, лексички ограничене, појављују се лексеме истог типа. Зато и нема много примјера гдје се је *јат* нашло у позицији иза ових сугласника.

У једном примјеру је *јат* замијењено лигатуром *ѣ* иза сугласника *л*: *колѣна* (2/1745,39), гдје се лигатуром означава јекавски рефлекс и палаталан (јотован) претходни сугласник јер у истој повељи лигатуру налазимо и иза других меких сугласника (*гоћѣ*, *нѣгова*, мада је лигатура могла означавати и гласовну вриједност *је* – *бѣше*, *га ѣ вида*...). У једној повељи налазимо *е*: *летосъ*, *пролетосъ* (3/1677,94). У више примјера (у повељама у којима се употребљава *јат*, а то су најчешће исправе које је писало црквено лице) иза ових сугласника писано је *јат*: *многолѣтно*, *лѣто*, *послѣдни* (3/1770, 137, *при Велѣму Долу*, (3/1836,184), *долѣ* (2/1838,71), (3/1840,191), (3/1840, 191). У тим повељама је *јат* коришћено и у неетимолошким позицијама у гласовној вриједности *је* и ‘*е* – иза *л* и *н* у гласовној вриједности *љ* и *њ* (нпр.: *молѣни*, *нѣгови*, *землѣ* – 3/1818,176; *полѣ* – 3/1840,191; *Станѣвиће* – 3/1770,137; *коѣ* – 3/1840,191), што може бити показатељ палаталног изговора и сугласника *л* и *н* испред *је* од кратког *јата*.

²⁵ Према мишљењу истраживача из области историје језика и дијалектологије процес јотовања најприје је захватио алвеоларе *л* и *н* (у 15. и 16. вијеку. Видјети: Радосав Ђуровић, *Рефлекси јата у околини Прибоја*, СДЗБ, књ. XXVI, Београд 1980, 308; Асим Пецо, *Једно поређење Вукова језика са говорима јекавске Херцеговине*, ЈФ XXVI, св. 1–2, 1963–1964, 206–207; Михаило Стевановић, *Карактер дијалектизама у језику Вука Караџића*, АФФ Београд 5, 219).

1.3.2. Групе *сл,зл+је<ѣ* налазимо у *Исправама* у ограниченом броју лексема.

1.3.2.1. *сл+је<ѣ*. У *Исправама* је веома често у употреби *последњи* и *после*. Лексема *последњи* писана је на више начина:

а) Најчешће је писана „екавском” формом *-сле-* (тридесетак примјера), како у оним повељама у којима се *е* може употребљавати да означи гласовну вриједност ‘е, тако и у оним у којима се за ту вриједност користе други начини (*ие*, лигатура *јє*):

последњи (2/1726,30), *последна* (2/1766,43), *последние* (2/1807, 104), *последниема* (2/1829,142), *последне*, *последни*, *послѣдниема* (2/1833,145) *последнога* (2/1834,165), *последние* (2/1836,167), *последнога* (2/1834,165), *пошледниема*, *последниема* (2/1828,141), *посзледъниема* (2/1864,192), *последниема* (3/1782,147), *последниема* (3/1783,150), *последъниема* (3/1783,151), *последъниема* (3/1789,163), *последне* (3/1794,166), *последне* (3/1807,171), *последна* (3/1815,173), *последни*, *последна* (3/1822,201), *последниема* (3/1824, 178).²⁶

б) Често је писано *јат* иза *-сл-*, – у исправама које иначе користе *јат*. У тим исправама је *јат* коришћено и за позиције етимолошког *јата* и за гласовну вриједност ‘е (на мјестима неетимолошког *јата*, нпр.: *нѣгову*, *горнѣ*, *землѣ...*), па би тај начин биљежења могао означавати и *-сле-* и *-сље-*, мада је вјероватније да је означавао *-слє-* јер је то ближе и самом говору:

послѣну (2/1825,117), *послѣдниема* (2/1825,132), *послѣдне* (2/1841, 181), *послѣдне* (2/1850, 193), *послѣдни* (3/1770, 137), *послѣдна* (3/1818,176, 177), *послѣдниема*, *послѣд*, *послѣдно* (3/1841,192).

в) У близу двадесет примјера вршено је јотовање групе *-сл-* о чему говори писање сугласника *-ш-* испред *-л-*, који је могао настати једначењем по мјесту творбе тек ако је извршено јотовање сугласника *л* (*слѣ > слје > сље > шље*). У *Исправама* је ово биљежено на два начина: *-шле-* (већи број примјера) и *-шлѣ-* (мањи број примјера):

-шле: *пошледни* (2/1800,90), *пошледниема*, *последниема* (2/1828, 141), *пошледниема* (2/1876, 203), *пошледниема* (3/1703,97), *пошледниема*

²⁶ Форме са *е* су заступљене и у папштровском говору. Види: М. Јовановић, *Говор...*, 113.

(3/1782,147), *пошледне*, *пошледниема* (3/1837,186), *непошледіема* 2X (3/1847,198), *пошледніема* (3/1847,198), *пошледниема* (3/1850,202).

– *шлѣ*: *пошлѣдниема* (2/1837,170), *пошлѣдне шнѣ*, *пошлѣдниема*, *пошлѣдно* (2/1842,184), *пошлѣднои*, *пошлѣднои*, *пошлѣдно* (3/1836,184), *пошлѣдниема* (3/1840,191).

г) Прилог *послије* јавља се првенствено у форми са *ије* (у неким примјерима и са *-д* на крају): *послиедъ* (2/1823,121), *послие* (2/1825,133), *послиедъ* (3/1846,196). У једном примјеру је писан са *-е-* (и са уметнутим сугласником *з* послије *с*): *посзледъ* (2/1864,192). Имамо један примјер у облику: *потле* (2/1784,58). Облик *потље* < *потолѣ*.²⁷

Са *јатом* после групе *сл* написан је глагол *следује*: *слѣдуе* (2/1833,145).

1.3.2.2. Група *зл+ѣ* није фреквентна.

Јавља се у нејотованим формама, са *-е-* и *-ѣ-*: *излезе* (2/1745), *излезе* (2/1758,42), *излѣгло* (2/1837,170), као и у јотованим, са *ѣ* после *-жл-*. Овдје је *ж* могло настати тек пошто је јотовањем добијено *љ* (*злѣ*>*зље*>*зље*>*жље*): *ижлѣгло* (2/1823,119), *ижлѣгло* (3/1840,191); *ражѣеле* (3/1848,199).

1.3.3. Као што је већ речено, сугласници *т* и *д* испред *ј* од кратког *јата* касније су захваћени јотовањем у односу на *л* и *н*. Због тога је ова појава територијално ограниченија, а и процес се није вршио доследно у свим позицијама као код *л* и *н*. Први примјери пронађени су у писаним документима из 16. вијека. За јотовање африкате *џ* примјери су пронађени још касније (највјероватније средином 17. вијека).²⁸

Што се *Паитровских исправа* тиче у њима се за гласовну вриједност и *ћ* и *ђ* најчешће користи графема *ћ* (на мјесту прасловенског и штокавског јотовања) тако да је, за разлику од јотовања везано за сугласнике *л* и *н*, постојала могућност за обиљежавање јотовања сугласника *т* и *д*. Стање у *Паитровским исправама* је следеће²⁹:

²⁷ Светозар Георгијевић, *Јат у говору Личког Поља*, ЈФ XVII, 1938–39, 136.

²⁸ Видјети: А. Пецо, *Једно поређење...*, 203; Р. Ђуровић, *Рефлекси јата...*, 301.

²⁹ Овдје бисмо направиле осврт и поређење са још једним процесом који је у науци познат као ново или штокавско јотовање. Није сасвим извјесно које је јотовање старије, штокавско или јекавско. Код А. Младеновића налазимо: „... природно је поставити питање евентуалне хронологије ове сугласничке појаве у нашем језику, односно у јекавским говорима. Сам материјал упућује на следеће. Ако се ново јотовање (тип *пруће*, *забрђе* или сл.) у нашем језику ‘извршило

1.3.3.1. а) Група *т+је<ћ* се, готово искључиво, јавља у групи *хтћ*-. Јотовање је вршено, тј. биљежено, у свим примјерима, осим у једном:

кћесмо (3/1638,80), *кћесмо* (2/1828,141), *кћех* (2/1834,165), *кћесмо* (23/1836, 169), *кћех* (3/1703,97), *кћеше* (3/1748,111), *ћесмо* (3/1764,122), *ћеше* (3/1774,138), *кћехъ* (2/1767,44), *кћеше* (3/1778, 142), *кће* (3/1778,143), *кћесмо* (3/1783,150), *кћесмо* (3/1789,163), *кћехъ* (3/1802, 169)...

У једном примјеру је: *ктехъ* (2/1866,202), дакле, без биљежења јотовања. Имамо и један необичан примјер са *и* од *јата* испред *-о* у радном глаголском придјеву, али је *ћ* (вјероватно аналошки) пренесено и у овај глагол из облика са *је<јата*: *кћио* (2/1802, 95).

Два су примјера од коријена *хотћ*- и у њима је писано *јат* и нема јотовања: *хотћсмо*, *хотћти* (2/1833,145).

б) Интересантне су форме од *Стћфан/Стћпан*, *Стефан/Степан*. Ово је име веома често у Паитровским исправама, можда и

крајем XVII и почетком XVIII века’ или ‘у различитим говорима (у различитом обиму)... и раније’ (А. Белић, Београд, 1960, 126), онда се за говоре у Боки, а свакако и за понеке друге јекавске говоре нашег језика, може претпоставити или *истовремено* јотовање у примерима *пруће* и *ћерати*, или *ранија* оваква гласовна промена у другом наведеном примеру неголи у облику *пруће*”. У нашем корпусу се, везано за јотовање сугласника *т* и *д* (и другим појединачним примјерима) по тзв. штокавском јотовању може констатовати да се ова промјена вршила (и биљежила) готово без изузетка, а примјери су и с краја 16. и почетка 17. вијека, што би говорило да је ово јотовање у овим повељама уопштеније (с обзиром на биљежење) од јекавског. Ово, свакако, може бити последица ранијег вршења, али може бити и утицај књижевног језика. С обзиром на то да је штокавско јотовање захватило много шири простор српског језика од јекавског јотовања то се и у писаној форми могло више распрострајети и усталити. Међутим, може бити и производ ранијег вршења. Наводимо дио примјера:

трећи (3/1589,38; 2/1606,16), *браћа*, *браћомъ* (2/1606,15), *роћака* (2/1606,15), у *Грабле* (2/1606,16), *сућом* (3/1624,60), *браћа* (3/1638,80), *тиће* (3/1774,138), *с помоћу* (3/1778,144), *с чаићу* (3/1783), *с мишлю*, *с слабошћу* (3/1785,153), *говоренћ* (3/1786,162), *за здравле* (3/1798,165); *влаићу* (2/1823,120), *влашћу* (2/1826,135), *намешће* (2/1842,187).

У најстаријим повељама срећамо и: *судиахъ* (3/1601,499), *судих* (3/1605,53), даље *сућ*-. Једино је писано без јотовања *писание* и *видение* (у свим повељама) што представља уопштен црквенословенски облик. Редовно се срећа и *братица* кад се мисли на црквени ред, али је редовно *браћа* у свјетовном значењу.

најчешће. Ријетко се срета у пуном облику: *Стефан*, већином се јавља у облику на *-о*. Најраније јотоване примјере имамо с почетка 17. вијека.

Најчешће се јавља у облику *Стиеп-* (дакле без биљеженог јотовања). Примјера у различитим повељама има преко 50 (често се односе на различите личности – око 30 различитих личности):

Стиепо (3/1585,36), *Стиепо* (3/1585,35), *Стиепу Юнкову* (3/1591,40), *Стиепу Юнковићу* (3/1589,45, 3/1601,44), *Лукомъ Стиепановимъ* (3/1602,51), *Стиепо Николин* (3/1608,53), *Стиепца Лучичина* (3/1677,94), *Стиепо Никца Зеновића*, *Стиепу Перазићу*, *Стиепа Франова* (3/1703,97), *Марко Стиеповъ* (2/1726,30), *Сътиеповинъ* (2/1767,44), *Сътиеповине* (2/1776,55), *Стиепо Пѣало* (2/1780,57), *Стиепо Франов*, *Франићевић*, *Вукаџ Стиепов* (2/1789,71), *Стиепо Беклић* (2/1823,119), *Андрие Вѣкца Стиепова* (2/1801,94), *Стиепо Беклић* (2/1823,120), *Стиепа Перазића* (2/1829,142), *Стиепа Маркова Медиковића*, *Марка Стиепова Медиковића*, *Рада Стиепова Медиковића* (2/1836,168), *Стиепа Ђурова Грегорића* (2/1842,183), *Стиепо Вуковъ Сућић* (2/1842,184), *Стиепа Радова Вучковића*, *Стиепа Марџкова Медиговића*, *Марком Стиеповиенъ Греговићемъ* (2/1845,191), *Стиепа Ивова* (3/1748,111), *Вукца Стиепа Ивова Медина* (3/1753,113), *Стиепо Давидовъ* (3/1778,143), *Ника Иванова Стиепо* (3/1782,145), *Вукаџ Стиепа Ивова* (3/1794,166), *Стиепа Маркова Греговића*, *Стиепо Ђудо канцалиеръ* (3/1802,169), *Стиепо Давидовић* (3/1817,175), *Стиепо Давидовић* (3/1818,176), *Стиепа Ивана Давидова* (3/1827,179), (3/1829,180), *Стиепа Вукова Кажанегу* (3/1837,186).

Није риједак ни јотовани облик (али је знатно ређи од нејотованог). Јавља се у форми *Сћ-*, *Ђ-*, *Шћ-* (са извршеном и биљежењем асимилације по мјесту творбе), једном и *Хћ-*.

Са *Сћ-* је ексцерпирано петнаестак примјера:

Сћепан (3/1620,58), *Никџу Сћепца Лучичина*, *Андро Сћепчевъ* (3/1677), *Сћепца Бошкова* (2/1754,39), *Нико Сћепца Попова* (2/1754,40), *Сћепца* (2/1785,42), *Съћепџъ*, *Сътиеповинъ* (2/1767,44; 2/1776,55), *Сћепаџ Тодорица* (3/1763,120), *Сћепца Андрина*, *Сћепаџ Перазић*, (3/1827,179), *Карстић Сћепчевъ Грегорић*, *Сћепаџ Бошковъ Налетић* (3/1843,195), *Нико Сћепца Попова* (2/1754,40), *под Пепшину кућу*, *Ника Сћепца Лучичина*, (3/1812,172), *Сћепца Андрина*, *Сћепаџ Перазић* (3/1827, 179).

Са *Шћ*-, *Ђ*- и *Хћ*-, *Ш*- имамо по један примјер:

у *Сти Шћепан Словено* (2/1842,184); *Ђепац Перазих* (2/1780,57); *Ђуро Андрије Хћепца Никова* (3/1782,145); *Керста Андрије Шепца Радова* (2/1716, 29).

Интересантни су примјери са почетним *Се*- и почетним *Ше*-:

Сепња Марићева, више пута (2/1775,51), *Сепац Боговић*, *Сепчев* (2/1780, 56), *Нико Сепчев* (2/1789,71), *Сепецъ Давида Шолаге* (2/1802,95), *Сепца Медиговића* (2/1823,120), *Иоана Сепчева Медиковића* (2/1836,168), *Сепца Шолаге* (3/1753,113).

У овим исправама (у којима се јављају ови облици) иначе се не употребљава лигатура *ќ* нити *јат*, а *e=је,е,'е*, тако да се тим начином могао означавати и палаталан и непалаталан сугласник *с* (*своега, стране, учинели, веру, беше..., молен, месеца*). Могуће да је изостављен (редукован) сугласник *ћ* из почетног *Сћ*-).

Сличног су типа и примјери са *ѣ*:

Ника Сѣпчева Медина (2/1838,171), *Ника Сѣпчева Медина 2х* (2/1838, 172), *Сѣпчева Сућића* (3/1829,180).

У примјеру са *Ш*- јасно је да је сугласник јотован: *Андрије Шепца Радова* (2/1716, 29).

Ријетки су облици са почетним *Ст+е* или *јат*, углавном се односе на црквена имена или назив мјеста:

Свети Степанъ (2/1800,92), *Стѣпа Главине*, *Стефо Ђокић* (2/1807, 105), *Светоуга Стехвана у Режевиће* (3/1766), *Первомученика Стефана* (3/1770,137), *манастира Светога Стефана* (3/1782,145), *Стефанъ Вачета* (3/1834, 182).

Једном је и назив мјеста написан у ијекавској форми: *Свети Стиепан* (2/1800, 81).

Дакле, лична имена овог типа су добила различите фонетске форме. Често у истим исправама имамо различите облике овог имена и односе се на различите личности (једна форма за једну, друга за другу).

1.3.3.2. У позицији $\partial+je<\text{ћ}$ јављају се нејотоване и јотоване форме.

Доследно су нејотовани облици код глагола *видјети* (са *ие* иза ∂ , осим у једном примјеру са *е*)³⁰:

видиесмо (2/1766,43), *видиесъмо* (2/1776,55), *видиеше*, *видиели*, *видиети*, *развидиесмо*, *развидиетъ* (2/1825,133), *видиехъ* (2,205), *видиесмо* (3/1774,138), *видиесмо* (3/1778,143), *видиесмо* (3/1778,143), *видећи*, *за видиетъ* (3/1773,144), *видиесмо* (3/1763,120).

Једном је писана лигатура **ѣ**, али, како се *ђ* углавном биљежи за *ћ*, ни овдје немамо означен јотовани облик: *видѣ* (3/1677,93).

Јотоване форме имамо у следећим примјерима:

ѣше (3/1585,36)³¹, *ѣцомъ*, *ѣца* 2X (3/1652,88), *изѣ* 2/1807, 104), *сеѣет* 2/1822, 114, *ѣци* (2/1784, 58), *ѣверехъ* (2/1823,121), *ѣце* (2/1834, 165), *ѣду*, *ѣтићъ* (2/1845,191), *ѣда* (3/1660,91), *ѣда* (3/1752,112), *ѣда* (3/1766), *ѣтету*, *ѣвоика* (3/1776,139), *ѣцомъ* (3/1782,147), *ѣда* (3/1783,150), *нећелю* (3/1785,154), *ѣе*, *ѣедъ* (3/1786,162), *ѣда* (3/1794,165), *ѣверичићехъ* (3/1815,173), *ѣегоћъ* (3/1829,180).

Нијесу честе нејотоване форме, изван глагола *видјети*. Јављају се са *е* или *јатом* иза ∂ :

деда (2/1802,95), *недѣлю* (3/1785,154), *дело* (3/1815,173), *делове* (2/1841,181).

Од прилога који садрже партикулу $\partial e/\partial \text{ћ}$ (дакле, партикула која је примарно са *-е*, али се касније уопштила и раширила форма са *јатом*, тако да у ијекавским говорима имамо и ијекавске и екавске форме) у *Исправама* се среће једино прилог *гдје*. Број примјера није велики, али су присутни веома разнолики облици овог прилога.

³⁰ Овом особином се *Исправе* слажу са паштровским говором: „Доследност преласка *дје* ($<\partial \text{ћ}$) у *ђе* ремети глагол *видјети* (у различитим морфолошким реализацијама) који се скоро искључиво употребљава у нејотованој форми”, М. Јовановић, *Говор...*, 226.

³¹ Овај примјер је старији од примјера који као најстарији наводи А. Младеновић: „Најстарији пример ове врсте за сада јесте: *ђе гоће ти драго* у тесменту неког Пере (презиме се не помиње у документу) од 18. X 1595...”, А. Младеновић, *Историја...*, 161.

Јавља се у форми са *e* (један примјер): *где* (2/1745,39); са *јатом* (такође један примјер): *гдѣ* (3/1817,175), и са *-и* (два примјера у истој исправи): *гди* (2/1833,145, писар Марко Табанчија). Имамо и јотоване форме: *гђе* (3/1585, 36), *игђе* (2/1807, 104).³²

1.3.3.3. У *Исправама* нема примјера са јотованим сугласником *ц*. Иза *ц* је писано *e* (једном и *јат*) и наспрам кратког, а и наспрам дугог *јата*:

цедивамо, цедисмо (2/1863,167), *целине* (3/1738,107), *целива* (3/1785, 159), *уценисмо* (3/1789,163), *молѣни, нѣгови, цѣдит* (3/1818,176), (3/1827,179), *цедивамо* (3/1840,191), *цедивамо* (3/1840,191).

Иначе, јотовање сугласника *ц* временски је забиљежено касније у односу на јотовање *т* и *д* (највјероватније средином 17. вијека).³³

1.3.4. Као и јотовање сугласника *ц*, тако је и јотовање *с* и *з* забиљежено касније (опет, према испитаном материјалу, први примјери датирају из средине 17. вијека).³⁴ Осим тога, ова је појава и лексички и територијално ограниченија, а у свим се дијалектима вршила са мање доследности. Такође ни процес јотовања „у секвенци *сје<сѣ* у паштровском говору није изведен до краја – поред, ипак обичнијих јотованих форми, у употреби су и нејотоване”³⁵.

У споменичкој грађи није увијек прозирно, с обзиром на графијске могућности и решења, какав је изговор у питању. Лексичка заступљеност примјера са сугласником *с* испред *је* од кратког *јата* и иначе није бројна, а поготово је ограничена у *Паштровским исправама*. Изузетно су фреквентни облици од *свједок* (у различитим морфолошким реализацијама) – у свакој исправи заступљен је макар један примјер, а начин писања варира не само од исправе до исправе, већ и у оквиру исте исправе имамо различита решења. У скоро свим примјерима, било на који начин да су писани, изостављен је сугласник *-в-*, што значи да је веома рано, и скоро доследно, дошло до упрошћавања сугласничке групе *св-* (са *в* је око 10 примјера). Најчешће је писано *се-* (преко 50 примјера), затим *сѣ-* (око 50 примјера), *сие-* (близу 20), *ск-* (6 примјера). Свим

³² У паштровском говору су, како налазимо код М. Јовановића (*исто*, 227), углавном присутне јотоване форме.

³³ Радосав Ђуровић, *Рефлекси јата...*, 301.

³⁴ Р. Ђуровић, *исто*. А. Пецо, *Једно поређење...*, 203.

³⁵ М. Јовановић, *Говор...*, 228.

овим начинима означавањем су како палатални тако и непалатални сугласници. Једино су примјери са *ше-* (3) сигуран показатељ да је у питању јотовани сугласник.

Представићемо корпус класификован према начину обиљежавања ове секвенце.

а) Секвенца *све-*. Чешћи су примјери из најранијих исправа (крај 16. почетак 17. вијека, а потом из 19. вијека, када је иначе више „књижевних” облика, недијалекатских):

сведоци (3/1591,40,41), *сведоци* (3/1586,37; 3/1585,35; 3/1534,31), *сведоци* (3/1632,66), *сведокъ* (2/1815,110), *сведочим* (2/1814, 109), *сведоци*, *сведокъ* (2/1833,145), *сведокъ* (2/1876,203).

б) Секвенца *се-*. Примјера има почев од 1606. године:

седок (2/1606,15), *седокъ* (3/1626,62), *седокъ* (3/1652, 88), *седећи* (2/1785, 42), *седокъ* (2/1767,44; 2/1776,55), *седока* (2/1833,144), *седока*, *седок* (2/1834,165), *седок* (2/1836,169), *седок* (2/1837, 170), *седокъ* (3/1677,94), *седоци* (3/1703,97), *седоци*, *седокъ* (3/1756,117), *седоци*, *седокъ* (3/1756,117), *седок* (3/1764,122), *седоци*, *седокъ* (3/1782,147), *седоци* (3/1783,150), *седоци* (3/1789,163), *седоци*, *седокъ* (3/1802,169), *седокъ* (3/1841,192), *седокъ* (3/1848, 199)...

в) Секвенца *сие-*. Примјера такође има почев од 1610. године:

сиедоци (3/1610,62), *сиедокъ* (2/1827,135), *сиедожбе* (2/1798,70), *сиедокъ* (2/1800,90), *сиедоци*, *сиедоци*, *сиедожбе* (2/1798,70), *сиедокъ* (2/1800,90), *сиедочи*, *сиедока* (2/1807,104), *сиедокъ* (2/1833, 144), *седок* (2/1838,172), *сиедокъ* (2/1842, 184), *сведоцима* (2/1726,30), *сиедок* (2/1866,202), *сиедоци* 2x (3/1677,94), *сиедокъ* (3/1834, 182), *сиедокъ* (3/1836,184), *сиедокъ* (3/1837,186), *сиедок* (3/1850,202).

г) Секвенца *ск-*. Јавља се такође у 17. вијеку – 1677:

скдосмо (2/39,1745), *скдоци*, *скдокъ* (2/1745, 40), *скдоци*, *скдокъ* (2/1800,90), *скдок* (2/1842, 187), *скдокъ* (3/1677,94).

д) Секвенца *сѣ-*. Са *јатом* су примјери чешћи у каснијим повељама. Сви су из 19. вијека. Графема *јат*, иначе, постаје знатно

фреквентнија у повељама из 19. вијека што може бити утицај црквеног језика:

сѣдокъ 2х (2/1807,104), *сѣдоци*, *сѣдочимъ*, *сѣдоцима* (2/1823,119), *сѣдоцима*(2/1828,141), *сѣдокъ* 2х(2/1834,165), *сѣдокъ* 2х(2/1836,166), *сѣдок* (2/1836), *сѣдокъ*, *сѣдоцима* (2/1838), *сѣдока*, *сѣдокъ* (2/1876), *сѣдока*, *сѣдокъ* (2/1876,203), *сѣдокъ* 2Х (3/1840,189), *сѣдокахъ*, *сѣдок* (3/1840, 191), *сѣдокъ* (3/1847,198), *сѣдокъ* (3/1822,201), *сѣдокъ*, *сѣдока* (3/1850,202)...

ђ) У примјерима са *ше-* сугласником *ш* биљежено је, највјероватније, палатално *с*. Најстарији примјер је из средине 18. вијека:

шедоцима (2/1794,66), *шедокъ* (2/1828,141), *шедокъ* (3/1756,116), *шедокъ* (3/1824,178).

е) У неколика примјера имамо *-и-* (*си-*) као континуант кратког *јата*. Паралелно са „икавским” формама јављају се у истим исправама и форме са *јатом*, а једном и *све-*. Само су у једној исправи доследно форме са *-и-*. (У истој повељи у осталим ријечима је *ие* од *јата*):

сидока, *сидокъ*, *сидоцима* (2/1826,134), *два сидока* (2/1866,202), *сидок* (2/1876,203).

ж) Постоји још неколико лексема у појединачним случајевима у којима је *с+је<ѣ* и у свим је, осим у једном (гдје је писано *сие-*), иза *с* писано *е* или *ѣ*. Наводимо све примјере:

посѣкла, *сѣверне* (3/1660,91), *суседи* (3/1774,138), *седосмо*, *седечи* (3/1782,145), *седећи* (3/1815,174), *сенокосъ*, *посеѣли*, *сенокосахъ* (3/1827,179), *сѣнокосъ*, *седокъ* (3/1829,180), *сеѣт* (2/1822,114), *у свои сене оставили* (3/1773,144), *ѣчинише сениа ѿт крѣста* (2/1784, 58); *сие-*: *сиедећи* (3/1840,190).

Нијесмо пронашли ниједан примјер у *Исправама* са *з+је<ѣ*.

1.3.5. Јотовање је најкасније и најнепоследније захватило уснене сугласнике, зато је оно и територијално, а поготово лексички, најограниченије и најређе.³⁶

Везано за уснене сугласнике, у *Исправама* је присутно неколико начина биљежења, са *e*, са *јат*, са *ие*, са лигатуром **к** иза уснених сугласника (без јотовања) и неколико примјера са јотовањем. У истим исправама сретају се различити начини обиљежавања. Примјере налазимо од најстаријих исправа. Неке лексеме су веома фреквентне: *човјек*, *вјечни*, *мјесец*, *мјесто*; даље – *вјера*, *замјена*, *исповиједати*, *бјеше*, *промјена*. Класификоваћемо корпус с обзиром на различита решења у писању секвенца уснени сугласник + *је* (<**к**).

а) Уснени сугласници + *e* < **к**. Највећи број примјера је писан са *e* иза усненог сугласника (близу 100 примјера). Наводимо дио корпуса:

бехъ (2/1606), *вечни* (2/1726,30), *чловеку*, *место* (2/1766), *месеца* (2/1767,44), *беше*, *веру* (2/1775,51), *место*, *бехъ* (2/1780,57), *исповедуемъ* (2/1794,66), *месеца*, *вечни*, *веровато* (2/1798,71), *чловеку* (3/1703,97), *Белишъ*, *замену*, *промену* (3/1753,113), *беше*, *место*, *разумесмо* (3/1782,145), *лето* (3/1831,181), *заменанце* (3/1840,190), *чловеку*, *вечни* (3/1812,172).

б) Фреквентни су примјери – усн. сугл. + **к** (око 100 примјера). Сви су из последњих деценија 18. и из 19. вијека:

забъла, *мъсеца* (2/1807, 103), *въчни*, *въчни въкъ* (2/1807, 104), *бъгу*, *въкрованцу* (2/1824, 130), *промъну* (3/1778, 142), *въчни*, *корънахъ*, *мъсто* (3/1836, 184), *бъше* (3/1818, 176), *чловъку*, *въровато*, *Бълиш*, *намъшиће*, *намъшите* (3/1829, 180), *объма*, *промъну*, *въкру* (3/1848, 199)...

в) Нијесу ријетка ни решења уснени сугласник + *ие*, *ѣе*, лигатура **к**. Ексцерпирали смо око 50 примјера са *ие* и то из друге половине 18. и из 19. вијека:

³⁶ У паштровском говору, према М. Јовановићу, нема јотовања уснених сугласника: „Групе уснени сугласник + *је* (<**к**) остају неизмијењене, што наш говор разликује од говора окружења на сјеверу, а појава је помало и неочекивана – с обзиром на, како смо видјели, досљедност извршених процеса старог и новог јотовања. Тиме је у паштровском говору, што такође представља његову особеност у односу на сродне говоре, сачувана разлика између старијих и новијих група уснени сугласник + *ј*”, М. Јовановић, *Говор...*, 230.

миѣстом, под Биѣлиш, биеху (2/1785,42), *миѣсто* (2/1799,77), *промиену* 2х, *миѣсеце* (2/1814,110), *миѣсто* (2/1820,113), *миѣсто, разумиѣти, разумиѣсмо, виѣчни* (2/1824,128), *намиеѣћу, промиену, намиеѣћа, промиѣна, миѣѣћа* (2/1842,187), *под Биѣлишѣ, миѣсто, намиѣриѣше* (2/1846), *биѣше* (3/1774,138), *биѣсмо* (3/1782,147), *виѣру* (3/1792,164), *намиѣриѣше, миѣсто* (3/1840,190).

Сличног су типа (што се биљежења изговора тиче) и примјери усн. сугл. + ње (4 примјера):

Бѣлишѣ, замѣну, замѣне (3/1748,111), *промѣну* (3/1778,142), *бѣше* (3/1773,144).

Нема много примјера са лигатуром **к** (8 примјера), и то из друге половине 18. вијека:

/б/кше 2х (2/1745,39), *вкрвато, разумексмо, мксто* (3/1776,139), *вкрукмо, мкста* (3/1783,149), *вкчни вккъ* (2/1800,90).

г) У неколика примјера присутно је јотовање уснених сугласника, иза уснених сугласника писан је сугласник *л* (10 примјера, иза сугласника *в, м* и *б*; у ријечима *вјѣчни, разумјѣти, бјѣше, Бјѣлиш*).³⁷ Примјери су из 18. и 19. вијека³⁸:

разумлѣсмо (2/1745, 41), *разумлѣсмо* (2/1780, 57), *блѣше* (2/1823, 120), *подѣ магазинѣ на Блѣлишѣ* (2/1828, 141), *влѣчни виѣкъ* (2/1876, 203), *влѣчно, влѣчни* (3/1815,173), *разумлѣсмо* (3/1815, 174), *влѣру, влѣрато* (3/1807,171), *блѣше* (2/1823, 120).

³⁷ Писари свих повеља у којима налазимо ове облике су канцелари, нијесу црквена лица што би значило да су јотовани облици ушли из говора. Занимљиво је да је три исправе у којима се јавља јотовани облик писао исти писар: Крсто Перазих, док су остале писали различити писари (Андрија Радовић, Стиѣпо Теклић, Мило Рађеновић, Лука Љубиѣша и Петар Љубиѣша). Ово би говорило у прилог томе да је јотовање уснених сугласника ипак било присутно у Паштровићима.

³⁸ Овим се исправе не слажу са паштровским говором, јер, како налазимо у дијалектолошкој студији М. Јовановића, јотовање уснених сугласника, у вези са је од *јата*, се не врши, М. Јовановић, *Говор...*, 230–232.

д) Посебно треба издвојити лексему *обје* за коју је у говору Паштровића карактеристичан паралелизам *ије/је (обије/обје)* и нема екавских, нити јотованих форми³⁹. Ово је у складу и са начином биљежења у *Исправама*. У *Исправама* се она увијек пише са *иѣ (обиѣ)*, па се може претпоставити да је изговор *јата* оvdје био близак двосложном:

обие (2/1766), *обие* (2/1775,51), *обие* 2x (2/1775,53), *обие* (3/1778, 140), *обие* (3/1778,142), *обие* (3/1782,145), *обие* (3/1782,147), *обие* (3/1836,184).

Једном је написано са *јатом*: *обѣма* (3/1848,200).

1.4. Облици са секундарним *јатом*.

а) Најчешће се *иѣ* нејатовског поријекла пише у романским позајмљеницама:

пиѣну, *пиѣномѣ* (3/1584,34), *бариѣло* (3/1620,58), *травиѣиѣ* (3/1767,136), *пѣлиѣша*, *травиѣиѣ* (2/1802, 95).

б) Секвенце *-ѣр*, *-ѣр > -ијер*, *-јер*.

Примјери овог типа су фреквентни у *Исправама*, али је фреквен-тност ограничена на појединачне лексеме које се често јављају и готово искључиво у форми са *-ије-*. Углавном су то ријечи романског поријекла. Велики је број примјера. Наводимо неке:

канзалијера (2/1716,29), *канзалијерѣ* (2/1745,40), *канцелариерѣ* (2/1787,59), *алфиерѣ*, *талиерахѣ* (2/1800,90), *талиера* (2/1824,128), *канзалиер* (2/1846,192), *талиерахѣ* (2/1850,193).

Пронашли смо само два примјера са другачијом формом: *дефе-ренѣцир* (2/17765,51), *талирахѣ* (3/1818,176).

Од ријечи словенског поријекла присутно је: *косиерѣ* и *косериѣ* (2/1802, 95).

1.5. Везано за писање *јата* иза сугласника *р*, осврнућемо се на неке случајеве који су интересантни за дату проблематику: на писање континуанта кратког *јата* иза *р*; на писање дугог *јата* у позицији сугласник+*р* (гдје је данас уопштено *е*), као и на све друге необичније примјере:

³⁹ М. Јовановић, *исто*, 111.

Вокал *e* писан је иза *p* у ријечи *старјешина*: *старѣшинахъ* (3/1712,100), *старѣшинѣхъ* (3/1712,100), *старѣшинѣ* (3/1712,100), *старѣшинѣ* (3/1712,100), *старѣшинѣ* (3/1712,100). Једном је писано *јат*: *старѣшинама* (3/1846,196). Тиме се *Исправе* слажу са паштровским говором: „У секвенци *p* + кратко *јат* превладао је екавски рефлекс”⁴⁰.

Лексема *бреме* је најчешће писана у ијекавској варијанти (примјери су у номинативу једнине), осим један (примјер је у генитиву једнине):

бриеме (2/1839,176, исто: 1841,180), *бриеме* 3X (3/1802,169), *бриеме* (3/1802, 169), *бриема* (3/1789,163), *бриеме*, (3/1782,147); *бремена* (2/1845,191).

Једном налазимо написано: *срѣду* (2/1807,104), умјесто очекиваног *сриеду*.

Именица *коријен* је, осим у једном примјеру, гдје је писано *јат*, написана са *-ие-*:

корѣнахъ (3/1836,184), *кориена* (3/1837,186), *кориенахъ*, *кориена* (3/1848, 199), *кориенахъ*, *кориена* (3/1848, 200).

1.6. Као континуант *јата* јавља се и вокал *и* и то углавном у фонетским позицијама у којима је уобичајен и у осталим ијекавским говорима, у позицији испред *о < љ(-)* и испред сугласника *ј*:

видио (2/1606,15), *дионица* (2/1800,91), *диѡ* (2/1807,106), *ио* (2/1606,15), *хранио*, *уранио* (2/1745,39), *раздио*, *дионоица* (3/1660,91), *дио* (3/1589,38; 3/1829,180), *забио* (3/1829, 180), *хтио* (3/1591, 41), *умирио*, *понио* (3/ 1785, 154)...; *разумио* (2/1606,15), *умиоћи* (3/1782,147), док је испред *ђјат* прешло у *e* (или је прије него је *ђ* добијено јотовањем, *јат* прешло у *је*, а потом и јотовало претходни сугласник *с*): *сећет* 2/1822, 114.

Од овога одступа писање *ие* умјесто очекиваног *и* код глагола *сијати* (*сијем*) гдје се *јат* налазило испред *ј*: *ленусиѣати* (3/1602, 52), *он иѣ сиѣиа* (3/1605,53), *сиѣиали*, *сиѣиу*, *сиѣио* (3/1649387). Међутим, сви ови примјери су од Соловјева, нијесмо били у могућности да консултујемо оригинале, тако да их дајемо са извјесном резервом.

⁴⁰ М. Јовановић, *исто*, стр. 111.

У *Исправама* се и увијек пише испред *ђ* код прилога *приђе* (стсл. **прѣжде**): *приђе* (3/1601,49; 3/1677,93..., 3/1712,99), *наприђе* (3/1767,136), *наиприђе* (3/1734,106).

Неуобичајени су облици са *и* у неколика примјера: *гди 2х* (2/1833,145), *по дну конаво ове оби бокунића* (2/1836,167), *месеца* (2/1852,194), *видение* (3/1589,38; 3/1644,84), *двисто* (3/1585,35).⁴¹

Код ријечи *биљег* умјесто стандардног *и* од *јата* у *Исправама* смо пронашли само облике са *е* и са *јат*: *белега* (3/1623, 59), *бѣлеге* (3/1765,124).

Аналошко *ие* имамо код глагола *залиевати* (3/1640,81). У овом случају се двосложни рефлекс могао добити аналогјом према другим изведеним имперфективним глаголима у којима се слог са *јатом* дуљио (*обољети* – *оболијевати*, *разумјети* – *разумијевати* и сл.).⁴²

1.7. Графема *јат* се не срета често у исправама до 19. вијека, а поготово се ријетко срета у неетимолошким позицијама. Од 19. вијека њена употреба је јако фреквентна, како у етимолошким позицијама, тако и у неетимолошким, и то у гласовној вриједности *је*, 'е', што говори о (и)јекавској вриједности *јата*. Наводимо све примјере гдје је *јат* до првих деценија 19. вијека писано у неетимолошким и један број гдје је писано у етимолошким позицијама:

вѣдение (3/1624,60), *сѣдоцима*, *сѣверне*, *нѣга*, *коѣга*, *сѣдока* (3/1660,91), *послѣдним* (3/1771,98), *вѣнчати* (3/1714,103), *сѣстри* (3/1754,114), *чловѣку* (3/1756,117), *вѣру*, *ѣднием*, *мѣсто*, *ѣдне* (3/1762,120), *вѣру*, *бѣлеге*, *мѣстах* (3/1765,123), *знанѣ*, *недѣлю* (3/1785,154), *бѣху*, *волѣ*, *Цетинѣ*, *посѣћи*, *говоренѣ* (3/1786,162), *мѣсеца*, *вѣдение*, *чловѣку* (3/1794).

Као што се види, примјера нема много, али почев од двадесетих година 19. вијека употреба графеме *јат* постаје веома фреквентна, тако да наводимо само мали дио корпуса:

волѣ (2/1817), *прѣд* (2/1745,39), *мѣсеца* (2/1801,94), *сѣдоци*, *нѣговози*, *збѣла*, *учинѣну*, *молѣн* (2/1807,103), *болѣм*, *углѣшић*, *стѣпа* (2/1807,104), *нѣгов*, *учинѣти*, *сѣдоци* (2/1820,113), *нѣга*,

⁴¹ Ови икавизми забиљежени су и у још неким ијекавским говорима. Видјети: Р. Ђуровић, *исто*, 299.

⁴² Ј. Вуковић, *исто*, стр. 85.

ко **ѣ**га, с **ѣ**доцима (3/1660,91), **ѣ**дна, ко **ѣ**, м **ѣ**сеца, дол **ѣ** (2/1838,171), ко **ѣ**, **ѣ**дне, сво **ѣ**му, за **ѣ**дно, ни **ѣ**су (2/1838,172)..., мол **ѣ**нъ, учин **ѣ**но, вол **ѣ**, купл **ѣ**но, н **ѣ**, мол **ѣ**нъ, н **ѣ**гову посл **ѣ**ну (2/1825,117, али и: посл **ѣ**дниема, в **ѣ**ру, в **ѣ**чни), земл **ѣ**, купл **ѣ**но, мол **ѣ**нъ (2/1823,119. и ижл **ѣ**гло, члов **ѣ**ку...), мол **ѣ**нъ, знан **ѣ**, н **ѣ**гова, покоин **ѣ**га (2/1823, 121), н **ѣ**колико, н **ѣ**говиема, мол **ѣ**нъ (2/1824,130), мол **ѣ**нъ/моленъ, н **ѣ**говонъ... (2/132,1825), н **ѣ**говъ, учин **ѣ**на, Ника Марковића Стан **ѣ**мъ (1/2/1827, 135), учин **ѣ**но, кѣи покоин **ѣ**га, н **ѣ**говиема... (2/1842,183).

1.8. Вокал *јат* у Паштровским исправама одликује (и)јекавски рефлекс. Наспрам старог дугог *јата* писано је углавном *ие*, док наспрам кратког *јата* имамо различита граfiјска решења: *ие*, *јат*, *е*, лигатура **ѣ**. Кратко *јат* се јавља у вези са сугласницима, које је испред *ј* (од кратког *јата*) неједнако захватило јотовање (неједнако с обзиром на природу претходног сугласника, а неједнако и што се времена и простора тиче).

Елица СТОЈАНОВИЧ

КОНТИНУАНТЫ СТАРОГО ГЛАСНОГО „ЈАТЬ” В ДОКУМЕНТАХ ПАШТРОВИЧЕЙ

Резюме

В своей работе мы занимались континуантами старого гласного „јать” в документах, найденных на территории области Паштровичи. На основе анализируемого материала можно сделать вывод, что в документах Паштровичей чаще всего речь идет об иекавской замене старого „јать”. Данный факт не является неожиданностью, так как речь идет о памятниках, обнаруженных на территории иекавского диалекта сербского языка. В рамках иекавской замены в основном встречается „е” (на месте кратког гласного), т.е. ије на месте долгог „јать”. Но так как не существовал дифференцированный (или определенный) и точный способ обозначения, одинаково обозначали континуанты долгог и кратког „јать”. Кроме того, встречаются и континуанты „е” и „и” на месте старог „јать”, чаще всего в ожидаемых позициях, но и не только. Сравнив рефлексы старог „јать” в Паштровичских документах и в устной речи в Паштровичах, мы обнаружили как общие процессы, так и отличия.

Документы Паштровичей, устная реч в Паштровичах, „јать”, континуанты „јать”, континуанты „е”, континуанты „и”, континуанты „ие”, история сербского языка.

